

ספר תפארת ישראל, למהר"ל מפראג, ז"ל פרק ה

...ואפילו אם תאמר כמשמעו, לא קשיא מידי, שהרי אין לומר שיתן להם מעט מצות ויהיה להם השכר הגדול, שדבר זה לא יתכן כלל, שלא היה זה משפט ישר, כי 'לפום צערא אגרא' (אבות פ"ה מכ"ב). ומכל שכן לפי מה שנתבאר כי התורה הוא צרוף וזיכוך ישראל, ולפי רוב המצוה הוא צירוף וזיכוך שלהם, אם כן בודאי רבוי המצות טובה להם. ואם אתה אומר הרי יצא שכרן בהפסדן, שכאשר לא יקיים המצוה יהיה לאדם עונש. בודאי אילו אמר 'רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את האדם', היה זה שאלה, שאפשר שאין זה זכות לאדם. אבל אמר 'רצה לזכות את ישראל', כי אף אם היה יותר טוב לאדם הפרטי שלא יהיה לו הרבה מצות, אבל לכלל ישראל – כבר אמרנו למעלה בפרק א' כי כלל ישראל מוכנים ומסוגלים לתורה. והוא יתברך נותן התורה לכל ישראל, והוא זכות להם. ואם יש אחד פורה ראש ולענה (עפ"י דברים כט, יז), העולם נדון אחר הכלל, וכלל ישראל מוכנים לתורה ומצות מצד עצמם. ומכל שכן שאין במציאות זה היחיד שלא היה חפץ במצות. כי דור התורה אמרו "נעשה ונשמע" (שמות כד, ז), והדורות הבאים אחריהם – אותו אשר יאמר שאינו חפץ, אינו נחשב מן המציאות. ואם כן בודאי חפץ ה' לזכות את ישראל ברבוי מצות.

ועוד כי עיקר הפירוש ש'רצה השם יתברך לזכות את ישראל', היינו שרצה לזכות אותם בעל כרחם ברבוי המצות. ואף אם יש לחוש שלא יקיימו המצות, מכל מקום השם יתברך רצה לזכות אותם בעל כרחם ברבוי מצות. והשואלים שהיה ראוי למעט במצות, חושבים כי אפשר לזכות במעוט מצות כמו ברבוי מצות. ודבר זה לא יקבל הדעת וימאן השכל. והוא דבר מוסכם 'לפום צערא אגרא'. ויתבאר בפרק שאחר זה כי המצות הם צירוף וזיכוך האדם, ויותר יש לו צירוף ברבוי המצות ממה שיש לו במעוט המצות. כי זהו עיקר מה שנתנה תורה ומצות, שיהיו לאדם פעולות ומעשים אשר מצרפים נפשו החמרית, ולעשות הנפש זך ונבדל. ואם לא כן, "מותר האדם מן הבהמה אין" (קהלת ג, יט), כי היה האדם חמרי טבעי כמו הבהמה. ואם כן איך לא יהיה הדבר הזה ברור, כי רבוי המצות הם זכות לאדם, עד שהוא דבר פשוט בתכלית. והוא יתברך רצה לזכות אותם, כמו האב שהוא מייסר ומוכיח את בנו לזכותו, ואם הבן אומר שאינו חפץ בזה, מכל מקום האב מזכה אותו בעל כרחו. וכך ה' רצה לזכות את ישראל, לכן נתן לו עול מצות כדי לזכות ביותר. והוסרה השאלה במה שאמרו 'רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל ולפיכך הרבה להם תורה ומצות'.

ספר תפארת ישראל פרק ו

...תנן בפרק אין עומדין (ברכות לג ב), האומר על קן צפור יגיעו רחמין, ועל טוב יזכר שמך, 'מודים' 'מודים', משתקין אותו, עד כאן. וקאמר בגמרא (שם), בשלמא 'מודים' 'מודים', מחזי כשתי רשויות. 'ועל טוב יזכר שמך' נמי, דמשמע על הטובה, ולא על הרעה, ותנן (ברכות נד א) חייב לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. אלא 'על קן צפור יגיעו רחמין', מאי טעמא לא. פליגי בה תרי אמוראי במערבא, רבי יוסי בר אבין, ורבי יוסי בר זבידא; חד אמר, מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית. וחד אמר מפני שעושה מדותיו רחמים, ואינם אלא גזרות, עד כאן.

וביאור ענין זה, שאין לומר 'על קן צפור יגיעו רחמין', דמשמע כי המצוה הזאת צוה השם יתברך מצד שהוא מרחם על קן צפור. ובזה עושה חלוק ופרוד בין הנמצאים, עד שאין העולם אחד. כי למה ירחם על קן צפור, ולא ירחם על מינים אחרים. דודאי אם הם גזרות שגזר בחכמתו כך, אין זה קושיא, כי כך ענין הגזרה, שגזר בזה דוקא, ולא באחר. כמו שהמינים מחולקים בעצמם, שזה מין זה, וזה מין אחר, כך יש לומר במין זה נוהג דבר זה, ובמין זה נוהג דבר אחר. אבל מדת הרחמים, כל מעשיו ראויים לרחמנות בענין אחד, ואם כן למה ירחם על זה דוקא. והיה זה פרוד וחלוק במינים, שיש דבר במין זה אצל השם יתברך, מה שאין כן במינים אחרים.

ולמאן דאמר 'שעושה מדותיו רחמים, ואינם אלא גזרות', פירוש שאין ראוי שיהיו מדות השם יתברך, אשר הוא מנהיג עולמו בתמידות, על ידי רחמים, רק בדין ובגזרה. כי הגזרה הוא לפי חכמתו יתברך, ודבר זה ראוי למלך אשר מולך על הכל, להנהיג באמת וביושר. אבל הרחמנות אין בו מדת אמת, כי מרחם אף שאינו ראוי. ועם כי הוא יתברך עושה בודאי רחמים עם הבריות, מכל מקום עיקר המדה שהיא בתמידות הוא מדת הדין, שבה מנהיג את עולמו. ולכך תמצא בכל מעשה בראשית (בראשית פרק א) שם "אלהים", לפי שבראו בדין, ומנהיגו בדין. רק ראה הוא יתברך שאי אפשר לעולם לעמוד בדין, שתף עם הדין מדת רחמים (רש"י בראשית א, א). ומכל מקום הנהגה התמידית היא דין, לפי שהוא יושר, ודבר זה ראוי. והאומר 'על קן צפור יגיעו רחמין', הוא עושה מדותיו – שהוא יתברך מנהיג בהן עולמו – רחמים, שהוא מנהיג עולמו בתמידות ברחמים, ודבר זה הוא יציאה מן היושר, מה שאין ראוי.

והרמב"ם ז"ל כתב בספר מורה נבוכים (ח"ג פמ"ח), כי טעם שלוח הקן (דברים כב, ז), כי הביצים ששוכבת אמם עליהם, והאפרוחים הצריכים לאמם, על הרוב יהיה סבה להניח הכל. כי מה שלוקח ברוב הפעמים אינו ראוי לאכילה. ואם אלו הצערים הנפשיים חסה התורה עליהם בבהמות ועופות, כל שכן בבני אדם. ולא תקשה על אמרם 'האומר על קן צפור יגיעו רחמין וכו'', כי הוא לאחד מב' דעות אשר זכרנו, רצה לומר דעת מי שחושב

שאינן טעם לתורה, אלא רצון הבורא יתברך. ואנחנו נמשכנו אחר הדעה ה'ב', עד כאן. האמת כי יש להפליא הפלא ופלא על דברים אלו, לומר על משנה שנויה בלי מחלוקת, והאמוראים פרשוה בטעמא, ולא ראינו ולא שמענו פוצה פה ומצפצף נגדה. וגם היא שנויה בלשונה במסכת מגילה (כה א). ולומר על הכל שאינו הלכה, ומכל שכן דבר שהוא מגיע לאמונה.

והרמב"ן ז"ל בפרשת תצא (דברים כב, ו) האריך מאד בענין זה, ואמר כי טעם שלוח הקן שלא נתאכזר, כמו שהאריך שם. וכן פירש טעם "אותו ואת בנו" (ויקרא כב, כח), שלא נתאכזר. וזה דעתו במצות שצוה השם יתברך להעם אשר בחר, לקבוע בהם מדות טובות להטיב להם, מבלי שהוא יתברך מקבל דבר טובה מזה, רק להטיב לנו וגו', זהו יסוד דעתו.

ועם כי אין ראוי להשיג על הרב הגדול ז"ל, מכל מקום תורה היא, וללמוד אנו צריכים. כי גם בזה לא נחה דעתי, ולא שקטה רוחי בקרבי. כי לא יתורץ למאן דאמר שלא יטיל קנאה במעשה בראשית, שלא יעשה חלוק ופירוד בין הנמצאים, שציוה שלא נתאכזר עם זאת ולא ציוה עם זאת. ואם כי יכול לומר שאין זה קנאה במעשה בראשית, כיון שאין זה מצד השם יתברך, רק מצד האדם, שציוה על האדם שלא להתאכזר עם זאת, ולא ציוה על זאת. אבל מכל מקום לא יצאנו ידי קושיא זאת, כי למה ציונו על בריה זאת, ולא צונו על אחרת.

וכן באותו ואת בנו, שגם כן נתן הרמב"ן ז"ל הטעם כדי לקבוע בנו מדת הרחמנות, שלא נתאכזר עם בעלי חיים. אם כן קשיא, דלמה אסר לנו בשור ושה, והתיר לנו בחיה לשחוט אותו ואת בנו (חולין עט ב). והנה אין טעמו עולה בכל. וכן ציוה אותנו שלא נתאכזר לשחוט (ויקרא כב, כח) "אותו ואת בנו ביום אחד", ואם שחט אחד בסוף היום, ואחד בתחלת הלילה, מותר. ויש בזה אכזריות יותר מאחד שחרית והשני במנחה, שאסור (חולין פג א). וציוה אותנו שלא נתאכזר אם האם יושבת על האפרוחים או על הביצים, והתיר אם היא מעופפת על הקן (חולין קמ ב). ועוד, באותו ואת בנו, אם הטעם שלא נתאכזר, למה התיר לנו בן פקועה, כדאיתא במסכת חולין (עד א). וכי האכזריות מותר בו יותר. וכן חלב בן פקועה מותר, ושאר חלב אסור (ויקרא ז, כג). הא למדת כי הטעמים האלו, שהם סברת הלב, כאילו מצות התורה האלקיות כספר המדות בלבד, אין בו ממש. כי לטעם אשר פירש הרמב"ן ז"ל אין טעם לחלק.

ומה שאמר שאין מדות השם יתברך רחמים, פירש הרמב"ן ז"ל כי אין מונע מאתנו לקיחת בעלי חיים לצרכנו. דבר זה אין סובל הגמרא כלל מה שאמר 'שעושה מדות השם יתברך רחמים ואינם אלא גזרות', והוה ליה למימר 'שעשה ה' לרחם על הבהמה, במקום שאינו מרחם'. אמנם מה שאמרו ז"ל 'שעושה מדות השם יתברך רחמים ואינם אלא

גזירות', לא קשיא כלל אף לפירושו. וגם הרמב"ם ז"ל שהקשה מדבר זה, ונדחק לומר כי המשנה אינה הלכה, כמו שתראה מדבריו שדחה משנה ערוכה. אבל לא קשיא, כי יש לפרש כי מה שאמרו חכמים ז"ל 'שאינן מצות השם יתברך רחמים ואינם רק גזירות', כלומר מה שציוה השם יתברך עלינו המצות, לא שיהיה השם יתברך מרחם על קן צפור, וציוה בשביל כך שישלח האם. וכן אפילו באדם כאשר ציוה השם יתברך על הצדקה (דברים טו, יא), לא שהיה מרחם השם יתברך על העני, וצוה לפרנסו. זה אינו, שאם היה השם יתברך מרחם, אפשר לו שירחם בעצמו, ואין צריך לצוות את האדם. רק המצוה גזר בגזירתו על האדם.

ומעתה נוכל לומר שהשם יתברך גזר בגזרתו שלא יתאכזר האדם, רק האדם ירחם. כי לא היה כונת רז"ל רק שלא יעשה מדות השם יתברך רחמים, לומר כי המצוה על האדם בשביל שהיה הוא יתברך מרחם על קן צפור, או שמרחם על העני. ומכל מקום אפשר הוא, ויכול להיות, שגזר בגזירתו על האדם שלא יתאכזר האדם, ולא קשה כלל. וכך פרשנו גם כן בחבור גור אריה בפרשת חקת (במדבר פי"ט אות א). ולפיכך אין אנו נוטים מפירושו הרב ז"ל מפני שקשה עליו המשנה 'האומר על קן צפור יגיעו רחמין משתקין אותו', דזה לא קשיא כלל. רק כי פירושו אינו עולה, כמו שהתבאר למעלה. וכך, מה שפירש הרב ז"ל שטעם המצוה לקבוע בנו הטוב שלא נתאכזר, וכל המצות הם לקבוע בנו מדות טובות, וזהו ענין המצות, גם כן אינו עולה.

אבל מדברי חכמים נראה שאין לומר כי המצות שנתן השם יתברך בשביל המקבל – שהוא האדם, רק הם גזירות מצד השם יתברך, הגוזר על עמו גזירות, כמו מלך הגוזר גזירה על עמו. אף כי האמת כי ימשך מזה – מצד שהוא מקיים הגזירה שגזר עליו – הטוב וההצלחה שאין אחריה הצלחה. מכל מקום אין התחלת הגזירה שנתנה לטוב אל המקבל. ומה שאמר הכתוב (ר' דברים ו, כד) 'ויצונו ה' אלהינו לעשות החקים האלה לטוב לנו', אין הפירושו שהוא יתברך צוה המצות בשביל להטיב לנו, שאין זה כך. רק הוא יתברך צוה עלינו כמלך הגוזר, רק שהגזירה הזאת היא לטוב לנו לחיותנו כיום הזה אם נקיים המצות, ולא שתחלת הגזירה הוא לטוב לנו. ומה שאמר (מכות כג ב) 'רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם [תורה ומצות] וכו'', פירושו כי בשביל שיש להם הרבה גזירות, בשביל כך יש הרבה זכות. ודבר זה מוסכם בגמרא במקומות, והוא עיקר שורש גדול בגמרא, עליו נבנו כמה הלכות. שאמרו במקומות הרבה 'מצות התורה לאו ליהנות נתנו', אלא בשביל גזירות נתנו. ולפיכך אמרו (ר"ה כח א) המודר הנאה מן השופר, מותר לתקוע בו. והמודר הנאה מחבירו, מותר לתקוע לו (שם). והמודר הנאה מן המעיין, טובל בו טבילת מצוה (שם). וכהנה רבות בגמרא. והטעם בכולם, מפני שמצות התורה לא נתנו ליהנות, רק לעול על האדם. ואל תאמר כי פירושו 'לאו ליהנות' בעולם הזה, רק לטוב לנו לעולם הבא. דאם היה תחלת נתינת המצוה

לישראל להטיב להם בעולם הבא, אם כן מצות ליהנות נתנו. ואם הדבר הוא כמו שפירש הרמב"ן ז"ל (דברים כב, ו) שתחלת המצוה היא לטוב לנו, אם כן לא היה הדין הזה כך – שיהיה מותר לתקוע לו תקיעה של מצוה, והוא היה מודר הנאה ממנו. אבל בודאי המצוה עלינו כמלך הגוזר על עמו, וכמו שבארנו, ולכך אמר שמותר בכל אלה.

ואם נכספה נפשך לומר כי מצות השם יתברך עלינו לטוב לנו כל הימים, כפשט הכתוב (ר' דברים ו, כד) "ויצונו ה' אלהינו לעשות את כל החקים האלה לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה". נוכל לומר כך, אבל באופן הזה שיהיה דבר זה גם כן בגזירה, ולא כמו מי שרוצה להטיב לאחד, ואם אינו רוצה לקבל הגזירה אז המקבל יכול להפטר, על דרך (יומא סט ב) 'כלום נתת לנו רק לקבל שכר, לא איהו בעינא, ולא שכרו בעינא'. שדבר זה אינו, רק שהטוב ההוא בעצמו גזירה על ישראל. ויהיה פירוש "ויצונו ה' אלהינו לעשות את כל החקים האלה לטוב לנו וגו'", כי השם יתברך גזר עלינו המצות, מפני שגזר עלינו הטוב. ומכל מקום כיון שהטוב הזה הוא גזירה בעל כרחו של אדם, יאמר בזה 'מצות לאו ליהנות נתנו', כי לא נתנו על דעת המקבל, ובשביל כך המצות הם עול על האדם. ובודאי דעת הרמב"ן ז"ל תבין על ענין זה, כי המצות שלא נתאכזר. המדה הזאת גזר ה' על האדם, וכן שאר המצות, כלם הם לקבוע באדם מדות טובות, והם גזירות על האדם.